

FILOSOFIA ANALITICĂ A ISTORIEI

Gabriel C. GHERASIM

Universitatea "Babeș-Bolyai" din București

The aim of this paper is to review various occurrences in the analytical thinking on history. By revisiting the whole tradition of inquiry in the field of one of the most controversial academic disciplines within the context of social sciences, one can notice heterogeneous directions in approaching the subject matter of historiography. Regardless of whether it is theoretical or methodological, this particular kind of research unveils epistemological ends; by developing a specific conceptual framework in order to explain and clarify the major issues of history, analytical philosophy provides provocative and relevant outlooks on the contemporary thought regarding the epistemology of social sciences in general.

Keywords: conceptual directions, methodological monism, methodological dualism, rationality, analytical philosophy of history.

1. Direcții conceptuale în gândirea analitică a istoriei

Nu de puține ori, gândirea analitică a fost criticată pentru conformismul ei privind o anumită modalitate de receptare și abordare a problemelor filosofiei: insistența cu care diverși cercetători au introdus și menținut distincția filosofiei analitice - filosofiei continentale este pilduitoare în această privință. Mai mult, comentatorii tradiției analitice au separat cu rigurozitate două orientări distincte în cadrul curentului de gândire analitică: de o parte, accentul asupra problematicilor de factură epistemologică a condus la consolidarea unei tradiții interesate să elucideze aspecte legate de filosofia științei; de alta, tradiția analitică consacrată îndeobște sub denumirea de filozofie lingvistică a manifestat preocupări legate de probleme ridicate de utilizarea limbajului comun. Prima tabără s-a concentrat asupra metodologiei științelor teoretice, în vreme ce a doua facțiune s-a axat asupra analizei logice a problemelor de limbaj.¹

Filosofia analitică a istoriei urmează, în lumina acestei duble orientări, două direcții de abordare: prima accentuează asupra procedurilor metodologice de urmat pentru ca istoriografia să-și poată revendica, în mod justificat, pretenția de științificitate, această abordare fiind reprezentată de către neopozitiviști; în replică, orientarea hermeneutică

¹ Dubla perspectivă de abordare a problemelor filosofice în cadrul filosofiei analitice a fost semnalată de majoritatea comentatorilor. Printre aceștia se remarcă G.H. von Wright, Blumberg și Feigl, Tyler Burge, P.M.S. Hacker etc.

optează pentru o istoriografie care să uzeze de metoda explicației în detrimentul opțiunii pozitivismului logic pentru monismul metodologic (i.e. adoptarea metodei descriptiv-explicative prin recurs la legi generale de acoperire de către toate științele, fie ele experimentale sau teoretice). Există o distincție mai curând metodologică între accepțiunea pe care reprezentanții celor două curente de gândire menționate o atribuie conceptului de explicație: în vreme ce pozitivismul logic operează cu un concept deductiv-nomologic al explicației (i.e. vizând astfel o legitimare a enunțurilor istoriografice după modelul metodologic specific științelor fizico-matematice), opoziții naturalismului cred că pretenția pozitivismului epistemologic este prea tare, propunând un concept al explicației mai puțin riguros, nu lipsit de imprecizie sub aportul semnificației sale (i.e. "explicația rațională", singura adecvată empatiei și înțelegerii faptelor istorice).² Succint, direcției epistemologice trasate de către reprezentanții pozitivismului logic (Carl Gustav Hempel, Ernest Nagel, John Passmore) i se opune o direcție antinaturalistă, de inspirație hermeneutică, axată pe analiza conceptuală a limbajului istoriografiei (William Dray, Peter Winch, Alan Donagan, G.H. von Wright, Michael Scriven, Norman Malcolm, Patrick Gardiner).³ Pe terenul acestei dispute teoretice se clădește dezbaterea devenită clasică în câmpul filosofiei analitice; trebuie spus însă că, datorită rodniciei dezbaterii inițiale, filosofia analitică asupra istoriografiei a evoluat în alte două direcții, într-un anume sens complementare: direcția narativistă (lingvistică) amplifică disputa dintre pozitivismul logic și hermeneutica antinaturalistă, situându-se de partea antipozitivistilor și propunând metoda explicației narative ca soluție epistemologică adecvată în tratarea problemelor istoriografiei. Reprezentanții de marcă ai acestei opțiuni metodologice sunt socotiți astăzi W.H. Walsh, W.B. Gallie, Hayden White, Arthur Danto, Louis Mink și Frank Ankersmit. De cealaltă parte, o direcție analitico-teoretică, deși denunță premisele monismului metodologic, se constituie prin opoziție cu tabăra narativistilor, numărând, printre adepți, pe Donald Davidson, Alvin Goldman, Thomas Nagel, Fred Dretske, John Searle și Hilary Putnam.⁴

² Georg Henrik von Wright, *Explicație și înțelegere*, București: Humanitas, 1995, pp. 34-36, 47.

³ Studii recente a căror miză explicită este aceea de a recupera integral tradiția analitică a reflecției asupra istoriei mențin această diviziune fundamentală de orientare. Deosebit de instructive în această privință sunt, printre altele, studiul semnat de Constantine Sandis, *The Explanation of Action in History*, în *Essays in Philosophy*, vol. 7, nr. 2, iunie 2006 sau lucrarea lui Marc Trachtenberg, *The Craft of International History*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.

⁴ O abordare cuprinzătoare și calificată asupra tradiției analitice narativiste ne-o propune Alun Munslow, *Deconstructing History*, Routledge: London & New York, 1997. Constantine Sandis, *op. cit.*, avansează o ipoteză interesantă asupra constituirii taberei analitico-teoretice ca replică la adresa narativismului. O serie de alte lucrări situează narativismul, în perspectivă critică, ca punct de plecare pentru demersul filosofiei postmoderne asupra istoriei (vezi, de pildă, lucrarea lui F.R. Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press, 1994).

2. Direcția epistemologică. Pozitivismul logic și teza monismului metodologic

Este aproape unanim admis astăzi că inițiatorul dezbaterii din filosofia analitică a istoriei este Hempel prin celebrul studiu din 1942 intitulat "Funcția legilor generale în istorie".⁵ Dualismul metodologic pornea de la premisa că procedeele de cercetare specifice științelor naturii, pe de o parte, și celor teoretice, pe de alta, sunt insurmontabil diferite și, ca atare, devenea inevitabilă distincția între metoda științelor naturii de generalizare a faptelor științifice în urma observației și a experimentului și metodele explicației, interpretării sau comprehensiunii faptelor ce fac obiectul științelor teoretice. Acesta este punctul de plecare al lui Hempel; în viziunea sa, această perspectivă este greșită:

"[...] legile generale funcționează în mod analog în istorie și în științele naturii, în sensul că ele formează un instrument indispensabil cercetării istorice, constituind în plus baza comună a procedeelelor variate considerate drept caracteristici ale socialului în contrapondere cu științele naturii."⁶

Așadar, Hempel repune în discuție problema unității metodologice a tuturor științelor, asumând faptul că explicația faptelor științifice prin intermediul legilor generale este procedeul care dă seama cel mai exact de natura raționalității științifice. Mai târziu, William Dray a consacrat teoria hempeliană a explicației sub denumirea de "modelul explicației prin legi de acoperire".⁷ De asemenea, Karl Popper a pretins paternitatea teoriei, ulterior formulării ei de către Hempel;⁸ acest fapt nu este însă surprinzător întrucât și alte formulări mai puțin concludente îi preced celei hempeliene.

"Prin lege generală – afirmă Hempel – vom înțelege o afirmație de forma condiționalului universal, posibil de a fi confirmată sau infirmată prin descoperiri empirice ulterioare."⁹

Explicitând conceptul de lege generală, Hempel îi preferă coextensivul de "ipoteză universală" ce funcționează ca model explicativ pentru relația dintre cauză și efect sau dintre antecedent și consecvent. Structura modelului explicativ hempelian este următoarea: pe de o parte, avem de-a face cu un "explanandum", adică cu un set de evenimente sau fapte științifice care trebuie clarificate explicativ; pe de altă parte, "explanans-ul" este constituit din legi generale sau ipoteze universale a căror menire este

⁵ În original, *The Function of General Laws in History*, în volumul Morris Weitz (ed.), *Twentieth-Century Philosophy: The Analytic Tradition*, New York: Free Press, 1966, pp. 254-268.

⁶ Carl Gustav Hempel, *The Function of General Laws in History*, în *ibidem*, p. 255 (traducerea ne aparține).

⁷ William Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford: Oxford University Press, 1957, p. 1.

⁸ Karl Raimund Popper, *Logica cercetării*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, cap. xxv, sect. 2.

⁹ Carl Gustav Hempel, *op. cit.*, p. 255 (traducerea îmi aparține).

de a da o lămurire, în mod științific satisfăcătoare, asupra fenomenului explicat. Analiza hempeliană vizează însă rafinarea conceptului de explicație prin intermediul legilor generale de acoperire; modelul nomologico-deductiv avansat de Hempel ar constitui garantul unui demers științific implacabil datorită derivării faptelor istorice pe baza unor legi universale unanim acceptate ca atare, interpretarea subiectivă devenind astfel inutilă. În cazul lui Hempel, se mai impun două precizări: i) distincția dintre explicație și predicție este, în viziunea lui Hempel, o diferențiere cu accente pragmatice prin faptul că explicația comportă aici particularitatea de a fi aplicabilă ca metodă de cercetare a faptelor deja trecute¹⁰ și ii) metoda explicației prin recurs la ipoteze sau legi universale instituie un model de cercetare științifică centrat pe exigența logicității limbajului și a formalizării inferențelor care aruncă în desuetudine rigida distincție dintre metoda experimentală și cea comprehensivă formulată de către adepții dualismului metodologic. Ernest Nagel¹¹ preia modelul explicației nomologice hempeliene, furnizând o argumentare rafinată pentru oportunitatea utilizării explicației prin intermediul legilor generale în științele sociale: de pildă, împotriva celor ce consideră că științele sociale nu pot apela cu succes la legi explicative cu valabilitate obiectivă datorită caracterului incomplet al procesului cunoașterii în aceste științe, Nagel dezvoltă următorul argument:

”Astfel, o hartă nu poate fi caracterizată ca o versiune distorsionată a regiunii pe care o reprezintă pe motiv că ea nu coincide cu regiunea respectivă sau că nu menționează fiecare punct în realitate existent în acea regiune; dimpotrivă, o hartă desenată la scară care nu omite nimic ar fi o monstruoasă lipsită de sens.”¹²

Întrucât cunoașterea nu poate cuprinde integral obiectul ei, urmează că obiectivitatea nu decurge din completitudine, ci, mai curând, din modalitatea de cunoaștere: modelul explicativ prin recurs la regularități psihologice și de acțiune apare singurul în măsură să legitimizeze cunoașterea în științele sociale.

Neopozitivismul s-a articulat pe fondul discreditării istorismului pozitivist sau a istoricismului de inspirație hegeliană. În acest punct, distincția dintre istorism și istoricism este semnificativă: în vreme ce istorismul cuprinde o școală care sesizează istoricitatea drept condiția de posibilitate a inteligibilității tuturor actelor umane, istoricismul este asociat cu un model de gândire speculativă asupra istoriei, al cărui critic necruțător a fost Karl Popper.¹³ Acuza cea mai gravă pe care Popper o formulează la

¹⁰ *Ibidem*, p. 258.

¹¹ Asupra conceptului de explicație în istorie, Nagel a făcut referire în două rânduri: mai întâi, în studiul *Determinism in History*, apărut în *Philosophy and Phenomenological Research* 20/1960, pp. 291-317 și, ulterior, în cuprinsul principalei sale lucrări *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*, New York: Harcourt, 1961.

¹² Ernest Nagel, *The Structure of Science*, pp. 576-577.

¹³ Istoricismul reprezintă un model pozitivist de reflecție asupra istoriei care a dobândit notorietate datorită neokantienilor și a școlii lui Leopold von Ranke. Exigența fidelității față de documentul

adresa istoricismului este aceea de a furniza, alături de o abordare profund speculativistă asupra trecutului, o profeție asupra viitorului, motiv pentru care istoricismul este catalogat drept filozofie oraculară și irațională; în plus, Popper acuză vehement istoricismul de impostură epistemologică datorită pretenției absurde de a elabora legi regulative pentru întregul parcurs al istoriei universale.¹⁴ Deși a respins în mod categoric afilierea sa la curentul de gândire neopozitivist, Popper a gândit problemele epistemologice ale filosofiei istoriei de o manieră asemănătoare cu cea hempeliană;¹⁵ este important însă de subliniat faptul că Popper a contribuit în mod decisiv la discreditarea definitivă a istoricismului tot așa cum Maurice Mandelbaum este creditat ca principalul oponent al istoricismului, impulsivând astfel dezbateră epistemologică neopozitivistă.¹⁶

Positivismul logic a pledat pentru unificarea științelor din unghi metodologic continuând, în fapt, programul pozitivismului scientist din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; Ernst Mach pusese deja sub semnul întrebării presupuziția după care obiectul de studiu al psihologiei era diferit de cel al științelor experimentale, iar Moritz Schlick (mentorul pozitiviștilor logici grupați în jurul Cercului de la Viena) atrăsese atenția asupra faptului că, în genere, știința nu este interesată de conținuturile particulare ale experienței noastre ci mai curând de structura comună a tuturor experiențelor particulare; ca atare, unificarea științelor sub un program epistemologic comun devenea un deziderat posibil de atins, iar verificaționismul ca procedeu standard de confirmare a faptelor științifice devenea unealta noii orientări metodologice.¹⁷

Se poate, așadar, afirma că filosofia analitică a istoriei debutează printr-un demers epistemologic care vizează apropierea istoriografiei de metodologia științelor experimentale prin aceea că faptele ce fac obiectul studiului istoriei trebuie derivate deductiv prin intermediul legilor generale de care izează și științele experimentale în explicarea fenomenelor din sfera lor de studiu. Această presupuziție de subsumare a evenimentelor istorice unor legi generale de acoperire va stârni ample controverse, trasând în mod durabil noi direcții de abordare a problematicilor pe terenul filosofiei istoriei.

istoric i-a condus pe istoriști la privilegierea *cercetării* istoriei în raport cu *scrierea* ei. De partea cealaltă, atacul popperian la adresa istoricismului și-a găsit apogeul în lucrarea *Societatea deschisă și dușmanii ei*, București: Humanitas, 1994.

¹⁴ Karl Raimund Popper, *Mizeria istoricismului*, București: Editura ALL, 1996.

¹⁵ Unii comentatori au consacrat modelul explicației prin legi generale de acoperire sub denumirea de modelul Popper-Hempel (vezi, de pildă, Nikolay Milkov, *Mesocosmological Descriptions: An Essay in the Extensional Ontology of History*, în *Essays in Philosophy*, vol. 7, nr. 2, 2006).

¹⁶ Frank Ankersmit, *op. cit.*, p. 46. Este vorba despre cartea lui Maurice Mandelbaum, *The Problem of Historical Knowledge*, New York, Liveright, 1938.

¹⁷ John Passmore, *Logical Positivism*, în P. Edwards (ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, New York: Macmillan, 1967, vol. 5, pp. 52-57.

2. Direcția antinaturalist-hermeneutică în filosofia analitică a istoriei

Trecerea dinspre tendințele normativiste și prescriptiviste ale pozitivismului logic înspre proceduri explicativ-narative și analitice marchează mutația dinspre metode care vizează justificarea raționamentelor înspre explicitarea conceptuală a conținuturilor acestora.¹⁸ Mai întâi, monismul metodologic al neopozitiviștilor va întâmpina obiecții severe venite din partea unei orientări hermeneutice cu vederi antinaturaliste în ceea ce privește metodologia științelor teoretice. Patru ani după publicarea de către Hempel a studiului care avea să alimenteze întreaga tradiție a filosofiei analitice a istoriei, filosoful britanic R.G. Collingwood publică lucrarea *Ideea de istorie* asumând un contraatac la adresa predecesorului său: istoria nu poate trata fapte și fenomene ca și cum acestea ar fi evenimente naturale; spre deosebire de științele naturii, istoria se apleacă asupra acțiunii umane, iar raportarea la acțiuni implică procese de gândire fără de care inteligibilitatea istoriei nu poate fi pusă în discuție.¹⁹ Explicația în istorie nu se poate conforma unui criteriu strict deductiv pe baza unor legi generale; faptele istorice au - potrivit lui Collingwood - o dinamică aparte, ele nu pot fi explicate urmând un procedeu logicist riguros; în istoriografie, cercetătorul trebuie să apeleze în repetate rânduri la mecanisme nonintelective pentru acuratețea demersului explicativ; nici mai mult, nici mai puțin, istoricul trebuie să retrăiască faptele pe care le relatează pentru a le înțelege pe deplin:

„Istoria gândirii și, prin urmare, întreaga istorie reprezintă reiterarea gândirii trecute în conștiința istoricului”²⁰

Concepția filosofului britanic asupra istoriei poartă o dublă amprentă: aceea a idealismului speculativist hegelian și o alta care trimite înapoi la hermeneutica diltheyană fundamentată pe conceptele interpretării și comprehensiunii faptelor istorice prin intermediul unui act intențional. Antinaturaliștii nu au urmat însă linia de gândire collingwoodiană tocmai datorită idealismului ei; unele sugestii utile contracarării demersului hempelian provin însă din filosofia istoriei a lui Collingwood.

Primul filosof interesat de valorificarea ideilor lui Collingwood este William Dray. Acesta, deși critic la adresa predecesorului său, recunoaște meritele filosofului englez, accentuând asupra posibilității de reconstrucție analitică a teoriei collingwoodiene asupra reiterării/retrăirii în conștiință a proceselor istoriei;²¹ în plus, Dray se alătură lui Collingwood în ofensiva împotriva formalismului hempelian, reproșându-i acestuia din

¹⁸ Aharon Kantorovich, *Philosophy of Science: From Justification to Explanation*, în *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 39, no. 4/1998, pp. 469-494.

¹⁹ R.G. Collingwood, *The Idea of History*, New York: Oxford University Press, 1956, pp. 175-178.

²⁰ *Ibidem*, p. 215. În original, teoria lui Collingwood asupra reiterării/retrăirii evenimentelor istorice de către istoriograf poartă denumirea de *reenactment theory of history*.

²¹ Joseph M. Levine, *History as Re-Enactment: R.G. Collingwood's Idea of History*, în *Canadian Journal of History*, April 1997.

urmă reducționismul logicist în ceea ce privește rolul actului interpretării în istoriografie, cât și în ceea ce privește neglijarea conceptului acțiunii și intenționalității în explicarea faptelor istorice.²² Explicația istorică nu are menirea de a conecta în mod causal două situații istorice pentru a produce, în acest fel, narațiunea istorică, ci, pornind de la premisa intenționalității acțiunii în istoriografie, știința istoriei trebuie să furnizeze baze raționale drept suport al relatării; acesta este motivul pentru care explicației cauzale trebuie să i se substituie un model al “explicației dispoziționale”;²³ altfel spus, raportarea istoricului la faptele relatate presupune un act interpretativ. Modelul explicativ de urmat în istoriografie este unul de o complexitate mai accentuată și nu poate fi adoptat în forma teoriei reiterării collingwoodiene sau a celei hempeliene prin legi generale de acoperire: modelul seriilor continue este soluția explicativă cea mai adecvată abordării faptelor istorice în viziunea lui Dray.²⁴ În lumina acestor considerații, William Dray avansează o critică radicală la adresa tezelor hempeliene, demersul său fiind urmat de către alți doi filosofi analitici ai istoriei, Israel Scheffler și Alan Donagan.²⁵

“[...] programul lui Dray [...] a fost acela de a oferi o așa-zisă fenomenologie a explicației istorice. Între timp, asemeni lui Scriven, Dray a insistat asupra aspectelor pragmatice ale explicației. Explicația este întotdeauna relativă la un context și la un anumit nivel al cunoașterii deja existent.”²⁶

Ofensiva împotriva pozitivismului logic își găsește o expresie originală în lucrarea lui Peter Winch, *Ideea științei sociale și relația ei cu filosofia*;²⁷ aflat sub dubla influență a gândirii târzii a lui Wittgenstein și a curentului neohegelian reprezentat în Anglia de către Collingwood și Oakeshott, Winch avansează o perspectivă metodologică asupra științelor sociale potrivnică orientării pozitivistice, înscriindu-se pe linia de gândire inaugurată de Elizabeth Anscombe și William Dray; deși în multe privințe obscură, lucrarea lui Winch propune un concept al explicației în științele sociale care să vizeze acțiunea umană înțeleasă de către sociologul englez în termenii comportamentului social;²⁸ în plus, Peter Winch va purta o polemică constructivă cu un alt gânditor analitic

²² William Dray, *On History and Philosophers of History*, Leiden: Brill, 1989 și *The Historical Explanation of Actions Reconsidered*, în vol. S. Hook (ed.), *Philosophy and History: A Symposium*, New York: New York University Press, 1963.

²³ Jürgen Habermas, *On the Logic of Social Sciences*, Cambridge: Polity Press, 1988, pp. 32-33.

²⁴ William Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford: Oxford University Press, 1957, p. 66.

²⁵ Arthur Danto, *Analytical Philosophy of History*, New York: Columbia University Press, 1985, pp. 210-232.

²⁶ *Ibidem*, p. 215; Danto invocă aici un studiu ulterior publicat de către William Dray, intitulat *Explaining What in History*, în P. Gardiner (ed.), *Theories of History*, Free Press, 1959, în care filosoful american angajează o viziune pragmatică asupra conceptului de explicație în istorie.

²⁷ Peter Winch, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*, London: Routledge & Kegan Paul, 1970 (prima ediție a apărut în 1958), în original.

²⁸ G.H. von Wright, *Explicație și înțelegere*, București: Humanitas, 1995, pp. 49-50.

aflat sub influența ideilor de maturitate ale lui Wittgenstein (Norman Malcolm) asupra existenței elementelor de metodologie în filosofia wittgensteiniană, idei care circumscriu o teorie a explicației prea puțin luată în considerare de către comentatorii operei lui Wittgenstein.²⁹

Alan Donagan semnalează, la rândul-i, dificultățile ce ar putea decurge din acceptarea teoriei hempeliene ca model de urmat în fundamentarea conceptului de explicație; dacă am accepta ca modelul explicativ din științele experimentale să fie adoptat, de pildă, în istorie, am asuma, în chip implicit, efectivitatea și eficiența necondiționată a acestui model explicativ; dar – observă cu acuitate Donagan – complexitatea faptelor istorice depășește regularitatea pe care un fizician, de pildă, o înregistrează ca urmare a observării repetate a fenomenelor; prin urmare, explicația prin apel la legi generale în istoriografie este inaplicabilă datorită inadecvării sale; în caz contrar, dacă unul și același model explicativ prin legi generale ar da seama de două fapte istorice diferite, am fi confrunțați cu o dublă aporie: prima se referă la faptul că legea generală nu ar putea da seama de realizarea unei posibilități în detrimentul alteia, iar a doua rezidă în faptul că ar eșua să explice de ce o posibilitate este explicabilă mai curând decât oricare alta care ar fi putut avea loc în condițiile aplicabilității aceleiași legi generale.³⁰

Cu Michael Scriven, ne deplasăm dinspre critica monismului metodologic înspre concepția pragmatică asupra conceptului de explicație: Scriven respinge cu tărie modelul explicativ nomologic denunțând idealismul teoriei hempeliene, veritabilă plâsmuire tributară formalismului unui logician;³¹ în realitate, nici măcar faptele științelor experimentale nu pot fi explicate integral prin recurs la legi generale; în cel mai bun caz, putem accepta rolul lor constructiv ca parte a fundamentării conceptului de explicație sau în scopul justificării unei explicații științifice; dar în nici un caz nu putem porni de la prezumția universalității acestora în procesul explicației. Michael Scriven relaxează definiția conceptului de explicație, afirmând că putem accepta ca explicație orice poziție care conferă înțelegerea fenomenului explicat.³²

²⁹ Cora Diamond, *Peter Winch on the Tractatus and the Unity of Wittgenstein's Philosophy*, în A. Pichler and S. Saatela (eds.), *Wittgenstein: The Philosopher and His Works*, Wittgenstein Archives at the University of Bergen, 2005, pp. 133-163.

³⁰ Despre dificultățile pe care le ridică teoria hempeliană a explicației, vezi Alan Donagan, *The Popper-Hempel Theory Reconsidered*, în William Dray (ed.), *Philosophical Analysis and History*, New York: Harper & Row, 1966, pp. 127-159 și Alan Donagan, *Explanation in History*, în P. Gardiner (ed.), *op. cit.*; Arthur Danto, *op. cit.*, p. 227, desemnează aceste dificultăți drept "iluzii ale explicației".

³¹ Arthur Danto, *op. cit.*, p. 216.

³² *Ibidem*, p. 215. Viziunea de ansamblu a lui Scriven asupra conceptului de explicație este decelabilă din cuprinsul a două studii: *Truisms as Grounds for Historical Explanations*, în P. Gardiner (ed.), *op. cit.* și *Explanations, Predictions, and Laws*, în vol. H. Feigl, G. Maxwell (eds.), *Scientific Explanation, Space, and Time*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1962.

O distincție fundamentală pentru lămurirea integrală a conceptului de explicație în științele sociale ne este oferită de către G.H. von Wright; cu o acuratețe analitică remarcabilă, gânditorul finlandez dezvăluie temeiul pentru care explicația cauzală susceptibilă de a fi formulată prin intermediul unor corelații legice a fost preferată de către reprezentanții pozitivismului logic în detrimentul explicației teleologice: deosebirea rezidă în faptul că monismul metodologic a sesizat faptele ce alcătuiesc conținutul științelor sociale ca neintenționale, adică sub forma comportamentelor; de cealaltă parte, dualismul metodologic insistă asupra componentei intenționale a fenomenelor din sfera științelor sociale, privindu-le ca acțiuni. Argumentul lui von Wright este decisiv: explicarea comportamentelor este posibilă ca explicație cauzală prin legi generale, în vreme ce explicarea acțiunilor nu este posibilă decât sub forma explicației teleologice.³³ Înțelegerea intențională a faptelor istoriei ar genera un model explicativ care impune reinterpretarea faptelor; nu este o noutate afirmația conform căreia "[...] înțelegerea este o premisă a oricărei explicații, fie cauzală, fie teleologică [...]. Dar înțelegerea a ceea ce este ceva, în sensul de este asemănător, nu trebuie confundată cu înțelegerea a ceea ce este în sensul de înseamnă sau semnifică. Prima este o caracteristică preliminară a explicației cauzale, iar a doua a explicației teleologice."³⁴

Von Wright limitează astfel legitimitatea utilizării legilor generale în istorie la o folosire caracteristică și subordonată altor modele explicative; premisa intenționalității faptelor umane în istorie este din nou reafirmată ca decisivă în ordinea respingerii modelului nomologic și a preferinței pentru interpretare prin intermediul explicației teleologice.

3. Direcția narativist-lingvistică în filosofia analitică a istoriei

Direcția antinaturalistă face loc interpretării ca atitudine epistemologică; explicația istorică este metoda prin care actul interpretativ își precizează mizele conceptuale și se derulează ca atare. Impunerea interpretării ca procedeu legitim în istoriografie creează o nișă pe care curentul narativist în filosofia analitică a istoriei o va exploata din plin. Comentatorii evoluției filosofiei analitice a istoriei au stabilit că direcția narativistă debutează cu lucrarea lui W.H. Walsh, *Introducere în filosofia istoriei*.³⁵ De menționat faptul că apariția narativismului nu a coincis cu încetarea diatribelor la adresa pozitivismului

³³ Mircea Flonta, *Notă introductivă*, în G.H. von Wright, *op. cit.*, pp. 8-11.

³⁴ G.H. von Wright, *op. cit.*, pp. 142-144;

³⁵ În original, W.H. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History*, London: Hutchison's University Library, 1951. Aprecierea după care Walsh este considerat primul narativist o avansează, printre alții, C. Pinnick and G. Gale, *Philosophy of Science and History of Science: A Troubling Interaction*, în *Journal for General Philosophy of Science*, 31/2000, pp. 109-125 și M.G. Murphey, *Philosophical Foundations of Historical Knowledge*, New York: State University of New York Press, 1994.

logică, dimpotrivă, a condus la amplificarea disputei; în fapt, critica monismului metodologic a constituit punctul de plecare pentru fiecare nouă abordare în filosofia analitică a istoriei. Narativismul asumă, *prima facie*, actul eminent subiectiv al interpretantului care realizează narațiunea; Walsh pornește de la premisa că interpretarea istoricului asupra evenimentelor trebuie să stabilească, în mod prealabil, limitele istoriei ca știință: astfel, filosoful american subliniază utilitatea distincției dintre "semnificația în istorie" și "semnificația istoriei"; primul concept vizează izolarea unui context anume în alcătuirea căruia evenimentul istoric relatat dobândește semnificație istorică, în vreme ce al doilea delimitează net faptele cărora le pot fi acordate semnificații istorice de faptele fără însemnătate în această privință.³⁶ În premieră, în mod explicit, scrierea istorică este asimilată unui model narativ, este, pe scurt, o narațiune; Walsh întemeiază chiar o distincție între narațiuni simple, elementare și narațiuni semnificative pe baza unei duble diferențieri, pe de o parte, între două instanțe ale înțelegerii istorice și, pe de altă, între două modalități de cunoaștere istorică. Astfel: o narațiune simplă este, potrivit primului criteriu de departajare, cronică istorică la care cunoașterea noastră se raportează mai degrabă în mod perceptiv (al doilea criteriu); o narațiune semnificativă este mai mult decât o simplă cronică, este o istorie vie și cuprinzătoare la care dobândim acces doar prin intermediul unei explicații istorice care să pună în lumină semnificații cu valoare istorică.³⁷ Introducerea lui Walsh, deși interesantă, rămâne în multe privințe încărcată cu obscurități de acest fel.

W.B. Gallie, filosof britanic de orientare analitică, asumă faptul că justificarea opțiunii pentru un model interpretativ cu aplicabilitate în sfera științelor sociale este mai productivă prin comparație cu definirea și clarificarea conceptelor; altfel spus, dacă definițiile cu valoare obiectivă ale conceptelor ridică serioase probleme de justificare, atunci este preferabilă o atitudine epistemologică ce-și propune doar lămurirea mijloacelor și mizelor pe care le asumă actul interpretării; justificarea modului de interpretare a faptelor istorice ar conduce la înțelegerea modului de utilizare a conceptelor;³⁸ explicația în istorie își extrage validitatea din explicarea opțiunii pentru o perspectivă interpretativă în detrimentul tuturor alternativelor posibile.³⁹

³⁶ W.H. Walsh, *Meaning in History*, în P. Gardiner (ed.), *op. cit.*, p. 296 și urm.; în legătură cu formularea acestei distincții, Arthur Danto îl acuză pe Walsh de concepere greșită a filosofiei istoriei și, ulterior, de relativism în *op. cit.*, pp. 14, 102-111.

³⁷ Walsh, *op. cit.*, pp. 32-33.

³⁸ W.B. Gallie, *Essentially Contested Concepts*, în *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 56/1956, pp. 167-198.

³⁹ *Idem*, *Philosophy and the Historical Understanding*, 2nd edition, New York: Schocken Books, 2000. Suplimentar, este important deopotrivă de semnalat studiul *Explanation in History and the Genetic Sciences*, în *Mind*, vol. 64, no. 254/1955, pp. 160-180.

Se poate afirma că perspectiva narativistă în filosofia analitică a istoriei se impune cu autoritate o dată cu publicarea de către Arthur Danto, în 1965, a unei cărți cruciale pentru destinul ulterior al mișcării: *Filosofia analitică a istoriei* este o lucrare monumentală ce cuprinde o aprofundare analitică a problemelor fundamentale din sfera filosofiei istoriei. Debutul lucrării consemnează concepția de ansamblu asupra istoriei care departajează filosofia analitică de toate celelalte abordări filosofice consacrate istoriei: în vreme ce filosofarea analitică își restrânge raza de acțiune asupra orizontului istoriei la cuprinderea integrală a trecutului, filosofii monumentale ale istoriei ("substantive philosophies of history", în original) pretind cuprinderea exhaustivă a tuturor momentelor temporale ale istoriei (trecut, prezent și viitor). Această din urmă pretenție excede cu mult limitele și competențele unei filosofii autentice a istoriei, motiv pentru care filosofii monumentale ar trebui respinse ca neavenite. Marxismul, filosofia istoriei a lui Spengler sau cea a lui Toynbee sunt exemple ilustrative pentru o viziune monumentală asupra istoriei al cărei punct sensibil decurge din asumarea legitimității predicției, sinonimă în acest caz cu profeția. Dacă Jacob Burckhardt are dreptate și – scrie Danto – "istoria coordonează în vreme ce filosofia subordonează, atunci expresia filozofie a istoriei este o contradicție în termeni."⁴⁰ În orice caz, dacă acceptăm această departajare, sarcina filosofiei analitice a istoriei este aceea de a aduce clarificări cu privire la modul de coordonare invocat drept miză a istoriei; în mod suplimentar, ignoranța noastră fundamentală în legătură cu chestiuni legate de viitor limitează demersul unei veritabile filosofii analitice a istoriei.⁴¹ În mod esențial, o filozofie a istoriei recurge la narațiuni ca formule de realizare a explicației istorice; narațiunea istorică este considerată efectivă atunci când îndeplinește cumulativ următoarele două condiții: 1) este compusă din propoziții narative a căror sarcină este de a da o descriere acurată nu unui simplu eveniment ci unei schimbări și 2) este structurată elementar sub forma: I. x este F în momentul t-1; II. H îl afectează pe x în momentul t-2; III. X devine G în momentul t-3.⁴² Unitatea narativă este neștirbită dacă: I. narațiunea se referă la unul și același subiect; II. narațiunea explică în mod adecvat schimbarea subiectului desemnat de explanandum; III. narațiunea oferă strict doar acele informații necesare explicării schimbării.⁴³ Acestea sunt, așadar, premisele fundamentale care circumscriu teoria explicației narative; cât despre rolul narațiunilor în istorie,

"Ele sunt utilizate în scopul explicării schimbărilor și, în mod caracteristic, a schimbărilor la scară largă care se petrec, uneori, de-a lungul unor întinse perioade de timp în raport cu viața umană. Istoriei îi revine sarcina de a ne revela aceste schimbări, de a organiza trecutul în unități temporale întregi și de a explica aceste schimbări simultan

⁴⁰ Arthur Danto, *op. cit.*, p. 15.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 15-16. Pentru aprofundarea concepției lui Danto privind distincția "analytic vs. substantive philosophy of history", vezi *op. cit.*, cap. I, pp. 1-16.

⁴² *Ibidem*, pp. 233-236.

⁴³ *Ibidem*, p. 251.

cu desfășurarea povestirii, uzând de o anumite perspectivă temporală lingvistic reflectată prin propoziții narative.”⁴⁴

Lucrarea lui Danto poate fi socotită piatră de hotar în ceea ce privește turnura lingvistică a filosofiei analitice a istoriei; limbajul științei – crede Louis Mink – trebuie să se distanțeze de orice teorie cu pretenții normative și să încerce să surprindă relații concrete, singurele în măsură să asigure înțelegerea acțiunii istorice. Căci, numai relațiile concrete luminează asupra “combinațiilor de influențe, motive, credințe și scopuri care explică o acțiune istorică concretă”; relațiile concrete permit înțelegerea reciprocă a acțiunilor noastre în situații concrete, constatare care trimite la validarea conceptului de “comprehensiune configurațională” ca modalitate de tratare a acțiunilor istorice.⁴⁵ Perspectiva lui Mink asupra abordării istoriei permite sesizarea conexiunilor teoretice ale narativismului cu asumptiile structuraliste și postmoderne.

Dar, foarte probabil, lucrarea care a stârnit cele mai ample dezbateri cu privire la concepția narativistă asupra istoriografiei poartă semnătura lui Hayden White. Ecoul pe care l-a avut teoria narativității ca ficțiune este cu adevărat impresionant;⁴⁶ lucrarea *Metaistoria. Imaginația istorică în Europa secolului al XIX-lea* dezvoltă câteva teze care produc turnura lingvistică în filosofia istoriei. În *Prefața* lucrării, Hayden White asumă metaistoria ca formă discursivă, narativă și esențial poetică, rezultat al diverselor procedee de limbaj și al aportului imaginației istoricului; din unghi metodologic, limbajul metaistoriei angajează trei modele explicative distincte: explicația prin recurs la argumentare formală, explicația ca specie literară (“emplotment”), explicația prin implicare ideologică. În realitate, natura explicației nu rezultă în urma unei deliberări prealabile de ordin epistemologic ci – crede White – îmbracă forma unei preferințe discursive; în opinia mea, primul model explicativ reprezintă un angajament procedural al istoricului, al doilea trimite la o opțiune de ordin stilistic, iar explicația prin implicare ideologică dă seama de un interes specific al cercetătorului. Să revenim: explicația prin argumente formale poate fi formalistă, organicistă, mecanicistă sau contextualistă; stilistic, explicația vizează crearea de istorii romanțate, comice, tragice sau satirice; în sfârșit, implicarea ideologică lasă loc explicației care dezvăluie concepții anarhiste,

⁴⁴ *Ibidem*, p. 255.

⁴⁵ Louis Mink, *Historical Understanding*, New York: Cornell University Press, 1987, cap. 1.

⁴⁶ Trei lucrări semnate de Hayden White sunt probatorii pentru revelarea turnurii lingvistice în filosofia istoriei: *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth-Century Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973; *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978 și *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987. Asupra receptivității tezelor lui White, vezi R.T. Vann, *The Reception of Hayden White*, în vol. Fay, Pomper & Vann, *Contemporary History and Theory: The Linguistic Turn and Beyond*, London: Blackwell Publishers, 1999.

conservatoare, radicale sau liberale, după caz. Limbajul istoriilor ar scoate la lumină și preferința pentru tropi ai limbajului: fie că este vorba despre metaforă, metonimie, sinecdocă sau ironie, opțiunile tropologice trebuie considerate esențiale atunci când se pune problema analizei modelelor discursive din istoriografie. Succint, concluziile lui White sunt: scriitura istorică poate fi asumată invariabil ca filozofie speculativă a istoriei; istoriografia este o formalizare a limbajului poetic sub forma unei scheme explicative; istoriografia nu poate fi întemeiată pe criterii epistemice realiste; istoriografia este rezultatul alegerii unei strategii interpretative; criteriile opțiunilor interpretative nu decurg dintr-un angajament epistemologic ci sunt expresia unei conduite estetice sau morale specifice; pretenția epistemică și justificarea epistemologică rămân asumptii neîntemeiate în scrierea istoriei.⁴⁷

Recent, Frank Ankersmit a încercat o sinteză a tendințelor narrative în filosofia analitică a istoriei; narativismul, ca specie a filosofiei limbajului, ar porni – în viziunea lui Ankersmit – de la premisa după care abordarea integrală a problemelor de limbaj constituie condiția fundamentală pentru revendicarea oricărei pretenții de cunoaștere autentice. Două presupoziii stau la baza legitimității narativismului ca filozofie a cunoașterii: prima este de ordin metodologic și exprimă importanța pentru cunoaștere a problemei analizei limbajului prin simplificarea și reducerea complexității conceptuale la forme atomare, ireductibile, a căror deplină clarificare devine astfel posibilă; a doua presupozitie este una justificativă, acordând preeminență limbajului în înțelegerea realității mai curând prin intermediul textelor narrative decât prin concursul propozițiilor individuale.⁴⁸ Ankersmit înregistrează șase teze fundamentale pe care se clădește întreg edificiul unei filosofii narativiste a istoriei: 1) istoriile narrative sunt interpretări asupra trecutului; 2) narativismul acceptă doar aspectele neproblematicale ale trecutului ca fapte istorice propriu-zise; deosebirea dintre cercetarea istorică și interpretarea narativă constă primordial în faptul că prima este compusă din aserțiuni individuale, iar a doua este un set de propoziții organizate sub forma unei narațiuni; 3) prin faptul că acordă un rol covârșitor interpretării faptelor istorice, narativismul împărtășește viziunea istorismului; 4) limbajul narațiunii nu se suprapune limbajului obiect; narativismul este constructivist și manifestă interes exclusiv pentru interpretare în detrimentul problemelor epistemologice care fac obiectul cercetării istorice, nu interpretării acesteia; narativismul organizează cunoașterea neavând pretenții fundamentale; 5) propozițiile narrative au o dublă sarcină: una de a descrie trecutul și alta de a defini și specifica modelul de interpretare narativă asupra trecutului; 6) istoricitatea depășește orizontul de abordare din sfera istoriografiei moderne sau a filosofiei istoriei.⁴⁹

⁴⁷ Hayden White, *Preface*, în *Metahistory*, pp. IX-XII.

⁴⁸ F.R. Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley: University of California Press, 1994, pp. 2-3.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 33-43.

4. Direcția analitic-teoretică în concepția analitică asupra istoriei

Perspectiva interpretativă din perioada 1970-1990 a filosofiei narativiste a istoriei a avut drept consecință reapropierea reprezentanților acestui curent de filosofii istoriciste ale istoriei practicate cu deosebire în Germania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (Burckhardt, von Ranke, Droysen) concomitent cu radicalizarea obiectivelor asumate de tradiția antinaturalistă de la Collingwood la Von Wright; datorită scăzutelor înclinații înspre tratarea problemelor de ordin epistemologic, tradiția narativistă și-a pierdut treptat din prestigiu, făcând loc unei noi perspective care asuma revitalizarea dezbaterii epistemologice. Mizele epistemologice ale noii orientări în filosofia analitică a istoriei marchează de asemenea o detașare de angajamentul metodologic al pozitivismului logic înspre analiza și clarificarea semnificațiilor conceptelor cu relevanță în gândirea asupra istoriei; demersul poate fi acordat preocupărilor epistemologice întrucât elucidarea sensului și a semnificației conceptelor constituie condiția prealabilă a înțelegerii filosofiilor istoriei; succint, direcția narativist-lingvistică viza o analiză interpretativă a limbajului istoriei în vreme ce direcția analitic-teoretică pornește de la premisa necesității unei analize riguroase din unghi logico-filosofic a conceptelor istoriei. Mai mult, noua orientare asumă lecția hermeneuticii antinaturaliste de a privi faptele istoriei nu atât în ordinea unor evenimente cât mai curând ca acțiuni; această apreciere ne conduce la înțelegerea opțiunii reprezentanților acestei orientări de a aborda conceptele filosofiei istoriei într-un cadru conceptual specific filosofiei acțiunii (Elizabeth Anscombe, Donald Davidson, Alvin Goldman, Thomas Nagel, Fred Dretske, Alfred Mele).⁵⁰ Potrivit acestor autori, filosofia analitică a istoriei trebuie să cuprindă conceptele de intenționalitate, cauzalitate, motivație, rațiune, determinism, liber arbitru, toate aflându-se la confluența dintre reflecția asupra istoriei și acțiunii. Recent, acestei tendințe i se alătură un curent de gândire care relaționează posibilitatea unor tematizări fructuoase în sfera filosofiei istoriei de repunerea în discuție a conceptului de raționalitate (John Searle, Stephen Toulmin, Hilary Putnam).⁵¹

⁵⁰ Următoarele lucrări sunt fundamentale pentru înțelegerea aportului acestei orientări în domeniul filosofiei analitice a istoriei: G.E.M. Anscombe, *Intention*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957; D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, 2nd edition, Oxford: Clarendon Press, 2001; D. Davidson, *Problems of Rationality*, Oxford: Clarendon Press, 2004; D. Davidson, *Truth, Language, and History*, Oxford: Clarendon Press, 2005; A. Goldman (ed.), *Readings in Philosophy and Cognitive Science*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1993; A.R. Mele (ed.), *The Philosophy of Action*, Oxford: Oxford University Press, 1997; T. Nagel, *The View from Nowhere*, New York: Oxford University Press, 1986; F. Dretske, *Explaining Behavior. Reasons in a World of Causes*, MIT Press, 1988. Acestea li se adaugă numeroase studii și publicații de specialitate.

⁵¹ J. Searle, *Rationality in Action*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001; S. Toulmin, *Return to Reason*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001; H. Putnam, *Rațiune, Adevăr și Istorie*, București: Editura Tehnică, 2005.

Punctul zero al conceptualizărilor din câmpul filosofiei acțiunii poate fi situat la mijlocul anilor 60, perioadă care marchează angajamentul teoretic a doi filosofi de importanță crucială pentru evoluția ulterioară a gândirii din câmpul filosofiei acțiunii: în premieră, Elizabeth Anscombe și Donald Davidson au întreținut o dezbatere fertilă privind conceptele de intenționalitate și cauzalitate; aparte de debutul propriu-zis al filosofiei acțiunii ca ramură de gândire autonomă, pot fi identificate rădăcinile moderne care au oferit sugestii utile teoreticienilor acțiunii în filosofii lui Bayes, Hume și Kant. Bayesianismul a fost interpretat ca doctrină a probabilității ca un eveniment oarecare să aibă sau nu loc potrivit unei așteptări mai mult sau mai puțin încrezătoare (implicând, prin urmare, șansa și gradul de încredere); doctrina humeană a cauzalității, în conformitate cu care repetabilitatea observării unor consecințe similare și previzibile ale unor evenimente specifice în condiții spațio-temporale distincte, conduce la judecarea evenimentelor și a consecințelor lor după criterii deterministe; în fine, doctrina rațiunii practice a lui Kant a oferit sugestii bogate gândirii unor problematici din sfera filosofiei acțiunii cum ar fi problema responsabilității umane, a moralității faptelor și acțiunilor noastre sau a libertății voinței.⁵²

Filosofia contemporană a acțiunii a integrat toate concepțiile relevante din istoria filosofiei, rezultând din această tentativă de reconstrucție și aprofundare un set de probleme filosofice cu rezonanță încă vie: circumscrierea câmpului acțiunii umane, definirea intenționalității și a raționalității acțiunilor, tematizarea libertății în condițiile acceptării sau respingerii determinismului, elucidarea limitelor acțiunii umane în raport cu problema cauzalității, raportul dintre cunoaștere și acțiune, rolul și ponderea motivației în raport cu acțiunea, stabilirea rolului acțiunii în contextul largit al teoriei și practicii raționalității, abordarea complementară a conceptelor de acțiune individuală și acțiune colectivă, sunt tot atâtea provocări care au găsit, cu deosebire în ultima jumătate de secol, soluții ingenioase și constructive. Filosofia analitică a istoriei a integrat dezbaterile din domeniile filosofiei acțiunii și teoriei raționalității, rezultând astfel o semnificativă reconsiderare a conceptelor, mizelor epistemologice și procedurilor metodologice angajate; în limitele prezentului studiu, vom ilustra reorientarea concepțiilor analitice asupra istoriei valorificând trei poziții cu adevărat notabile în domeniu: teoria intenționalității în formularea lui John Searle și concepțiile asupra raționalității la Stephen Toulmin și Hilary Putnam.

Rolul intenționalității în acțiune a fost împins până la ultimele-i consecințe de către John Searle; potrivit acestuia, o concepție adecvată asupra raționalității nu poate face abstracție de componenta acțională; la rândul-i, acțiunea umană – fie ea acțiune istorică, în istorie - trebuie înțeleasă pornind de la premisa necesității abordării sale la nivel intențional. Intenționalitatea – afirmă Searle - nu trebuie înțeleasă drept un criteriu de

⁵² Alfred R. Mele, P. Rawling (eds.), *The Oxford Handbook of Rationality*, Oxford Handbooks in Philosophy, 2004, pp. 60-129.

apreciere a acțiunilor în mod similar cu felul în care adevărul constituie un criteriu de evaluare a opiniilor noastre; o primă rafinare a conceptului impune departajarea semnificației intenționalității de cea a conceptului de intenție: intențiile, alături de opinii, temeri, speranțe, dorințe constituie stări intenționale în maniera în care recunoaștem ca stări emoționale iubirea și ura, teama și buna dispoziție, mândria și rușinea. O definiție cuprinzătoare a intenționalității acțiunilor ca premisă a înțelegerii largite a conceptului de raționalitate este acceptabilă dacă se întemeiază pe următoarele considerente: a) intenționalitatea este o formă de direcționare a acțiunilor; b) conținutul intenționalității este o stare psihologică exprimabilă propozițional; c) propozițiile care exprimă stări intenționale conțin condiții specifice de satisfacere a acestora și o direcționare a minții în raport cu realitatea; d) starea intențională poate fi de forma cauzării intenționale: d1) starea intențională cauzează condițiile de satisfacere și viceversa și d2) starea intențională internă are o direcție cauzată de satisfacerea ei externă; e) există intenții inițiale de forma deliberărilor care conduc la acțiunea intențională; mai mult, într-o acțiune complexă, pot fi degajate deliberări cauzatoare de intenții inițiale; f) procesul derulării evenimentelor dinspre deliberare înspre acțiune intențională propriu-zisă poate întâlni trei tipuri de obstacole: primul intervine între deliberare și intenția inițială datorită naturii deliberării; al doilea se insinuează între intenția inițială și intenția manifestată în timpul acțiunii, altfel spus marchează o posibilă inadecvare între ceea ce se intenționează inițial și încercarea de a acționa conform intenției; ultimul se referă la dificultățile întâmpinate de intenția în acțiune datorită complexității acțiunii intenționale; g) semnificația intenționalității decurge din impunerea intențională a condițiilor de satisfacere asupra condițiilor obiective de satisfacere a intenționalității; h) distincției dintre intenționalitatea subiectivă și cea obiectivă îi corespunde o distincție dintre dimensiunea epistemologică și cea ontologică a acestora; i) intenționalitatea colectivă trebuie analizată în corelație cu acțiunile instituționale.⁵³ Analitica intenționalității lui Searle ar putea constitui un suport conceptual sugestiv pentru examinarea analitico-filosofică a faptelor istorice.

Ultimele decenii ale secolului recent încheiat au condus, în bună măsură datorită imposibilității concilierii punctelor de vedere prezente în dezbaterile originare dintre neopozitiviști și antinaturaliști, la o aporetică a problematicilor din filosofia istoriei (și nu numai) căreia o serie de gânditori contemporani au găsit de cuviință să-i ofere posibile întâmpinări. *Grosso modo*, o serie de filosofi cu o solidă formație analitică au observat faptul că direcțiile fondatoare ale dezbaterii epistemologice sunt deopotrivă responsabile de eșecul demersurilor lor, tocmai datorită pretenției fiecăreia de a-și impune punctul de vedere concomitent cu descalificarea celui alt: în esență, radicalismul și elitismul pozitivismului logic a condus la asumarea de către partizanii acestui curent a unei viziuni pronunțat scientiste care nu putea fi susținută tocmai datorită faptului că acceptarea fără rezerve a modelului deductiv-nomologic risca să reducă procedeul explicației faptelor și

⁵³ John Searle, *Rationality in Action*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001, cap. 2, pp. 33-60.

realităților istorico-culturale la un schematism abstract, pur mecanicist și inadecvat; de cealaltă parte, insistența antinaturaliștilor pentru adoptarea unui concept lărgit al explicației, care să facă loc psihologicului și particularismului diverselor arii culturale, a condus la instaurarea unui accentuat subiectivism. În optica lui Putnam, ambele direcții sunt greșite întrucât nu pot înlătura obiecția de relativism: prima deoarece a accentuat în exces asupra unei preferințe metodologice, nu de puține ori în mod reduționist, iar a doua întrucât contestă posibilitatea afirmării valorilor obiective orientatoare de sens. Ca atare, afirmă Putnam, nici o metodologie, nici un demers epistemologic nu mai poate garanta infailibilitatea opțiunilor noastre intelectuale: ne rămâne doar un pariu (ontologic?) cu principiul raționalității, pariu de câștigat dacă asumăm încrederea în existența virtuților cognitive umane (“minte deschisă, respect pentru rațiune și dispoziție pentru autocritică”) și a unor “principii regulative privind corectitudinea” (“imparțialitate, consistență și responsabilitate”).⁵⁴ De altfel, cu ocazia conferinței de retragere susținută la Harvard în 2000, Putnam afirma că un concept cuprinzător al raționalității, deși lasă loc pluralismului, trebuie să vizeze demascarea relativismului și anarhiei intelectuale: la ce altceva ar putea trimite cuvintele din finalul prelegerii sale, după care este esențială asumarea “responsabilității de a încerca exercițiul gândirii profunde, cu integritate”?⁵⁵ La rândul-i, Stephen Toulmin reclamă responsabilitatea recuperării raționalității în ordinea depășirii opozițiilor abstracte, ireconciliabile; în viziunea sa, modernitatea secolului al XVII-lea se află la originea unei cezuri care, dacă nu o depășim printr-un efort de înțelegere critică, riscă să anihileze tot ceea ce evoluția umanității a produs în chip fertil și durabil: raționalitatea științifică de tip cartezian, deductiv care s-a impus începând cu secolul al XVII-lea s-a disociat, în premieră, în mod decisiv de modelul umanist tradițional de intelcție, generând, în mod esențial, grave neînțelegeri în ceea ce privește concepția de ansamblu asupra lumii și vieții umane. Programul epistemologic al modernității stă la originea acestei rupturi, iar recuperarea “a ceea ce e încă important din unghi uman în proiectele sale”⁵⁶ stă nu numai sub semnul salvării “agendei modernității”, dar și sub condiția înțelegerii propriei noastre raționalități deopotrivă cu ceea ce a făcut-o posibilă. Căci, potrivit lui Toulmin,

“În ultimii patru sute de ani, ideile de 'rezonabilitate' și 'raționalitate' - strâns legate în antichitate - s-au separat ca rezultat al accentului pe care filosofii naturaliști ai secolului al XVII-lea l-au pus pe tehnicile formal-deductive. Acest tip de accent a avut un impact negativ asupra modului nostru comun de a gândi și a condus la confuzii cu privire la unele chestiuni

⁵⁴ H. Putnam, *Rațiune, Adevăr și Istorie*, București: Editura Tehnică, 2005, pp. 212-213, 215.

⁵⁵ H. Putnam, *To Think with Integrity*, Hilary Putnam Farewell Lecture, *The Harvard Review of Philosophy*, VIII, 2000.

⁵⁶ S. Toulmin, *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*, Chicago: The University of Chicago Press, 1990, p. XI.

importante: mai presus de toate, este vorba despre relația dintre științele sociale și probleme morale sau alte problematici ghidate de valori care apar în activitățile practice.”⁵⁷

5. Concluzii

Orice efort sistematic ce vizează stabilirea de repere orientatoare de sens este permanent supus riscurilor introducerii de generalizări pripite și suspectat de o anume doză de subiectivism. Totuși, sistematizarea materialului ce dă consistență unui domeniu de întinderea filosofiei analitice a istoriei este necesară în ordinea evidențierii orientărilor principale și a opțiunilor conceptuale ce-i conferă consistență. Asumarea existenței a patru direcții fundamentale de analiză conceptuală în filosofia istoriei primește, în această accepțiune, următoarea explicație: orientarea epistemologică urmărește impunerea exigenței justificării modului de tratare a problemelor în filosofia istoriei; metodologia pozitivismului logic este, în sens restrâns, o tentativă de a furniza mijloacele prin care justificarea enunțurilor devine posibilă. Direcția antinaturalist-hermeneutică contraatacă, afirmând că miza pozitiviștilor este prea tare; reprezentanții ei substituie exigența justificării enunțurilor cu exigența aprofundării conceptului de explicație în contextul sublinierii rolului actului interpretării. Narativiștii relaxează interpretarea și promovează modelul explicației narative ca adecvat înțelegerii faptelor istoriei. În fine, direcția analitic-teoretică demască deopotrivă neajunsurile monismului metodologic (considerându-l reduționist) și pericolul alunecării în relativism a demersului narativist; întoarcerea la raționalitate reprezintă soluția adoptată de reprezentanții acestei orientări în vederea contracarării reduționismului și relativismului.

Dincolo de posibilitatea unei sinteze, survolarea demersului filosofic de orientare analitică asupra istoriei dezvăluie, în limitele domeniului ca atare, tensiuni și controverse care permit înțelegerea, aprofundarea și, eventual, soluționarea unor probleme încă vii ale spiritualității contemporane; contextul epistemologic marcant care delimitează cadrul de abordare al prezentului studiu nu epuizează integral dimensiunea problematicilor atinse aici, dar constituie, în mod cert, un indicator suficient de sensibil de evidențiere a crizei postmodernității. La limită, asumția discretă a cercetării de față este aceea că rezolvarea conflictului epistemologic din filosofii istoriei nu este posibilă în afara recuperării prealabile a tuturor conținuturilor susceptibile de a-l fi generat.

⁵⁷ Idem, *Return to Reason*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001, p. 204.

Bibliografie

- Ankersmit, F.R. - *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley: University of California Press, 1994.
- Collingwood, R.G. - *The Idea of History*, New York: Oxford University Press, 1956.
- Danto, A.C. - *Analytical Philosophy of History*, New York: Columbia University Press, 1985.
- Davidson, D. - *Truth, Language, and History*, Oxford: Clarendon Press, 2005.
- Donagan, A. - *The Popper-Hempel Theory Reconsidered*, în Dray, W. (ed.) - *Philosophical Analysis and History*, Harper & Row, 1966, pp. 127-159.
- Dray, W., *Laws and Explanation in History*, Oxford: Oxford University Press, 1957.
- Dray, W. - *On History and Philosophers of History*, Leiden: Brill, 1989.
- Dray, W. - *The Historical Explanation of Actions Reconsidered*, în Hook, S. (ed.) - *Philosophy and History: A Symposium*, New York: New York University Press, 1963.
- Gallie, W.B. - *Essentially Contested Concepts*, în *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 56/1956, pp. 167-198.
- Gallie, W.B. - *Philosophy and the Historical Understanding*, 2nd edition, New York: Schocken Books, 2000.
- Gardiner, P. (ed.) - *Theories of History*, New York: Free Press, 1959.
- Goldman, A. (ed.) - *Readings in Philosophy and Cognitive Science*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1993.
- Habermas, J. - *On the Logic of Social Sciences*, Cambridge: Polity Press, 1988.
- Hanna, R. - *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, New York: Oxford University Press, 2001.
- Hempel, C.G. - *The Function of General Laws in History*, în Weitz, M. (ed.) - *Twentieth-Century Philosophy: The Analytic Tradition*, New York: Free Press, 1966, pp. 254-268.
- Hylton, P.W. - *Russell, Idealism, and the Emergence of Analytic Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Kantorovich, A. - *Philosophy of Science: From Justification to Explanation*, în *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 39, no. 4/1998, pp. 469-494.
- Levine, J.M. - *History as Re-Enactment: R.G. Collingwood's Idea of History*, în *Canadian Journal of History*, April 1997.
- Mandelbaum, M. - *The Problem of Historical Knowledge*, New York: Liveright, 1938.
- Mele, Alfred R.; Rawling, P. (eds.) - *The Oxford Handbook of Rationality*, Oxford Handbooks in Philosophy, 2004.
- Milkov, N. - *Mesocosmological Descriptions: An Essay in the Extensional Ontology of History*, în *Essays in Philosophy*, vol. 7, nr. 2, 2006.
- Mink, L. - *Historical Understanding*, New York: Cornell University Press, 1987.
- Munslow, A. - *Deconstructing History*, London & New York: Routledge, 1997.

- Nagel, E. - *Determinism in History*, în *Philosophy and Phenomenological Research*, 20/1960, pp. 291-317.
- Nagel, E. - *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*, New York: Harcourt, 1961.
- Passmore, J. - *Logical Positivism*, în Edwards, P. (ed.) - *Encyclopedia of Philosophy*, New York: Macmillan, 1967, vol. 5, pp. 52-57.
- Pinnick, C., Gale, G. - *Philosophy of Science and History of Science: A Troubling Interaction*, în *Journal for General Philosophy of Science*, 31/2000, pp. 109-125.
- Popper, K.R. - *Logica cercetării*, Tr. Mircea Flonta, Alexandru Surdu, Erwin Tivig, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Popper, K.R. - *Mizeria istoricismului*, Tr. Dan Suciu, Adela Zamfir, București: Editura ALL, 1996.
- Popper, K.R. - *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Tr. Dragan Stoianovici, Vol. II, București: Humanitas, 1994.
- Putnam, H. - *Rațiune, Adevăr și Istorie*, Tr. Ionel Narița, București: Editura Tehnică, 2005.
- Sandis, C. - *The Explanation of Action in History*, în *Essays in Philosophy*, Vol. 7, No. 2, June 2006.
- Scriven, M. - *Explanations, Predictions, and Laws*, în Feigl, H., Maxwell, G. (eds.) - *Scientific Explanation, Space, and Time*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1962.
- Searle, J. - *Rationality in Action*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
- Toulmin, S. - *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*, Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
- Toulmin, S. - *Return to Reason*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.
- Trachtenberg, M. - *The Craft of International History*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.
- Vann, R.T. - *The Reception of Hayden White*, în Fay, Pomper & Vann (eds.) - *Contemporary History and Theory: The Linguistic Turn and Beyond*, London: Blackwell Publishers, 1999.
- Walsh, W.H. - *An Introduction to Philosophy of History*, London: Hutchison's University Library, 1951.
- White, H. - *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press, 1973.
- Winch, P. - *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*, 2nd edition, London: Routledge & Kegan Paul, 1970.
- Wright, G.H. von - *Explicație și înțelegere*, Tr. Mihai Vasile, București: Humanitas, 1995.